

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Оксани Галайчук «Лицарство княжої доби в українському обрядовому фольклорі: мотиви та образи», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика
(Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018)

Початок нашої ери ознаменувався з'явою циклу давньокельтських міфологічних скел про легендарне воїнство феніїв – замкнену касту зі своїми звичаями, законами й традиціями, ритуалами посвяти та кодексом честі, на основі яких у VI столітті почали формуватися британські легенди про благородних лицарів Круглого Столу короля Артура, що спричинило колосальний вплив на культуру всієї Європи і дало поштовх для розвитку ідеї лицарського співтовариства у міфологічних системах, фольклорній традиції та літературі різних народів світу.

Питання про існування на теренах України-Русі лицарського стану загалом, попри наявність численних історичних, літературознавчих, мистецтвознавчих тощо розвідок, досі залишається відкритим, однак, як стверджує сама дисерантка, «релікти лицарства і лицарсько-дружинної поезії знайшли відображення у героїчних мотивах та усталених епічних виразах» різних жанрів української «усної народної словесності» (С. 57). Їх осмислення безумовно сприятиме конкретизації цілісного уявлення про українське лицарство, ідеали воїнської честі, доблесті, моральності, краси та звитяжності, що впродовж століть – від давнини і до сьогодення возвеличуються не лише в народній поезії, яка висвітлює доленосні події національної історії (масмо на увазі билини часів Київської Русі, ліро-епос періоду козаччини, опришківський, стрілецький, повстанський фольклор ХХ століття – аж до пісень, народжених нині на фронті в умовах російської збройної агресії проти України), а й у казковій та неказковій прозі, обрядовій та необрядовій ліриці.

У такому ракурсі наукова праця Оксани Галайчук є своєчасною і доцільною, оскільки за своєю глибинною суттю стосується найактуальнішої проблеми – пізнання феномену людини як осердя вивчення закономірностей життя давніх культур і цивілізацій, трансформації суспільства впродовж тисячоліть, з'ясування онтологічної природи етносу, нації, а відтак дослідження нашої історії, ментальності та психології.

Крім того, як зазначає авторка, «хоча для дослідників української усної словесності й було очевидним, що мотиви героїчної поезії наявні у календарно-обрядових та родинно-обрядових піснях, вони переважно зосереджували свою увагу на особливостях жанрів, виділенні центральних мотивів та аналізові художньо-образних особливостей, фактично оминаючи проблему лицарства та його відображення у фольклорі» (с. 15).

Вищезазначені фактори зумовлюють *актуальність* і *наукову новизну* дисертації, що виявляється на кількох необхідних рівнях: у роботі досліджено реалії та інститути лицарства, відзеркалені в календарно-обрядовому фольклорі зимового циклу; визначено особливості формульності колядок та щедрівок; окреслено їхню символіку та мотивну парадигму; здійснено аналіз

реліктів лицарства в українській весільній драмі; поточнено терміни «лицарство» і «лицарсько-дружинна поезія» відповідно до специфіки предмета дослідження.

Немає сумніву, що дисертація О. Галайчук є цілком *самостійним* дослідженням, що відбиває всі особливості мислення та стилю авторки.

У *Вступі* визначено сутність наукової проблеми, яку вивчала дисертантка. Чітко встановлена *мета* – «виявити релікти інституту лицарства в українській обрядовій поезії, здійснити їхній комплексний аналіз» (С. 18) – зумовила постановку низки досить амбітних *завдань*, сформульованих ясно і підпорядкованих логіці дослідження теми.

Зокрема, О. Галайчук, вдаючись до вдумливого, ґрунтовного студіювання реліктів лицарства докняжої і княжої доби в українському обрядовому фольклорі, здійснила спробу подолати різновекторність в існуючих концепціях щодо лицарства як соціальної інституції на теренах Київської Русі, виявiti художні особливості і розвиток жанрової поетики тих уснословесних зразків, що містять рефлексії художньої вищуканості уславлення українських витязів.

При тому *теоретико-методологічна основа* роботи є вичерпною і багатоаспектною за вибором і визначенням, – для більшості сучасних робіт львівської школи фольклористики це вже звичний позитивний маркер.

Реалізація дослідницьких стратегій шанованої п. Оксани розгортається послідовно у п'яти розділах дисертації, кожен із яких спрямований на усебічне осягнення особливостей відображення в обрядових текстах реліктів лицарства як соціального інституту княжих часів.

Так, у *першому* з них, присвяченому, властиво, історіографії дослідження питання, дисертантка зосереджує увагу як на висвітленні «теми існування лицарства у різні періоди української історії, шляхів його виникнення і становлення, відображення у культурних сферах суспільства» (С. 23) у працях вчених-істориків різних періодів (з-посеред яких чільне місце відводить розвідкам П. Куліша, М. Дацкевича, М. Грушевського, І. Крип'якевича, Л. Залізняка, Ю. Фігурного, Л. Войтовича, Б. Сушицького), так і на різнопланових підходах до вивчення лицарської та загалом історичної тематики у студіях цілої плеяди українських учених від М. Максимовича, І. Вагилевича, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича, І. Франка, М. Сумцова, Ф. Колесси, М. Возняка, І. Свенціцького до М. Москаленка, О. Дея, І. Денисюка, Я. Гарасима та Н. Ярмоленко, не оминаючи увагою і теоретичні узагальнення російських науковців О. Веселовського, Ф. Буслаєва, Л. Виноградової та польського дослідника Петру Карамана. Тут варто підкреслити наукову об'єктивність і незаангажованість п. Оксани, яка скрупульозно описує різні підходи, погляди і гіпотези, як-то і щодо запозичення лицарської тематики в українській традиції, так і щодо тверджень про її автохтонність, та доходить беззастережного висновку про існування лицарського стану «на теренах Київської держави паралельно з розвитком середньовічного рицарства у Центральній та Західній Європі IX – XIII ст.» (С. 57).

У другому («Реалії лицарства в українських колядках та щедрівках»), третьому («Лицарські мотиви у зимовій календарно-обрядовій поезії») та

четвертому («Традиційні епічні формули як відображення реліктів лицарства у текстах зимової календарно-обрядової поезії») розділах дисертації її авторка подає ретельний огляд усіх аспектів календарно-обрядової поезії зимового циклу, які маркують тексти як такі, що прямо чи опосередковано сигніфікують відображену в них лицарську тематику.

Так, у своєму прагненні до об'єктивності у *другому розділі* дисертантки за допомогою низки різноманітних науково-дослідницьких методів з'ясовує особливості відображення у колядках та щедрівках, за влучним висловом самої п. Оксани, «реалій» лицарства на різних рівнях: образному, функціональному, атрибутивному тощо. І хоча ці рівні не вміщені у звичну класифікаційну схему, усі її «пункти» прописані і розписані у різних підрозділах роботи. Знову ж таки, привертає увагу наукова сумлінність молодої ученої: окресливши концепти, властиві світовій лицарській поезії, О. Галайчук аналізує вітчизняні фольклорні тексти, з'ясовуючи, якою мірою і в якій формі ці елементи проявляються в українських зразках. Приміром, дисертантика, подаючи розгорнутий аналіз кожного з цих феноменів і демонструючи широку обізнаність із їх науковим студіюванням у працях різних учених, справедливо зауважує, що колядки та щедрівки нашого народу майже не фіксують рефлексій кодексу честі чи інституту побратимства на противагу казковому епосу (С. 69).

У *третьому розділі* дисертації, зупинившись на лицарській мотивній парадигмі зимової календарно-обрядової поезії, О. Галайчук наочно демонструє високий потенціал аналізу цілого спектру мотивів, у яких, як зазначає авторка, «оспівуються походи парубоцьких громад, славетних герой та їх дружин за князівсько-лицарських часів: «Облога міста», «Чарівні помічники» або «Молодець наміряється поцілити сокола (ворона, змію), але той випрошується, обіцяючи допомогу при одруженні», «Молодець жене стадо коней через міст», «Парубок ловить коня, якого ніхто не може спіймати», «Лицар виграє коня в азартні ігри», «Мати впізнає сина за певними ознаками», «Громада парубків шукає доброго пана», «Громада парубків просить гречного пана вивести їх з лісу / намету; перевезти через Дунай», «Пан бере здобич із трьох земель», «Пан просить не будити господаря, бо він пізно повернувся з війни», «Молодець перемагає невірного царя», «Мати / батько повчають сина при від'їзді на війну, він не слухає», «Величання парубоцької краси і доблесті», «Вихваляння конем і зброяєю», «Князь їде на війну, його просять повернутися, повідомляючи про народження дитини», «Розподіл здобичі», «Парубок продає улюблленого коня», «Парубок збирає військо», «Парубка запитують про його родину», «Громада просить плату за службу», «Громада відпрошується в пана на війну», «Парубок відбирає завойоване Підгір'я», «Наречена в нагороду за молодечу звитягу», «Молодець-мисливець», «Матір Божа будить парубка воювати», «Здобування нареченої» тощо» (С. 82). На основі аналізу пані Оксана акцентує на наявності значної кількості лицарсько-дружинних мотивів в українській обрядовій поезії та доходить висновку про те, що це є беззаперечною вказівкою існування дружинної поезії часів Київської Русі, забутої донині. Погоджуємося із висновком дисертантки, що рівень контамінації цих мотивів залежить від часу фіксації фольклорного зразка: чим сучасніший запис, тим контамінованішими є мотиви, – «і це зрозуміло, – підкреслює дослідниця, – адже людська пам'ять

схильна забувати все неактуальне, застаріле, нашаровуючи і замінюючи нецікавий вже фрагмент більш новим і актуальним» (С. 103).

Четвертий розділ дисертації заслуговує на позитивну відзнаку з огляду на представлений у ньому комплексний аналіз розмаїтих інтертекстем: дослідницею вдумливо концептуалізовано формульний пласт зимової календарно-обрядової поезії, основну якого пані Оксана визначає як «формули-символи», «формули-повтори», «формули на позначення часопросторових відношень» та «формули моделювання ситуації». Знову ж таки, не можна не відзначити дослідницьку сумлінність дисертантки: аналізуючи типові епічні формули *loci communes* у колядках та щедрівках, вона звертає увагу і на їхню символіку, і на гендерний аспект, і на позицію в тексті, і на частотність ужитку, і на часову модифікацію (приміром, висновковує, що «первісна епічна формула «ранні часи», яка означала міфічний час, першочас, поступово трансформувалась у формулу «рано раненько» і заховалась у текстах колядок з геройчними мотивами, набувши прямого значення ранньої пори доби, світанку» (С. 132)), а також здійснює їх компаративне зіставлення з аналогічними, властивими билинам та «Слову про похід Ігоря».

У завершальному, *п'ятому, розділі* дисертації – «Релікти лицарства докняжої і княжої доби у традиційному українському весіллі» – дослідницькі інтенції спрямовані на осмислення персонажної системи обрядового комплексу весільної драми українців, її атрибутивності у ракурсі виявлення сем мілітарного спрямування, а також текстовий аналіз весільних пісень задля віднайдення у них алузій на ті явища, які, на думку О. Галайчука, свідчать про їхній історично лицарський характер. Слушно підсумовує дисертантка, що «релікти лицарства княжої і докняжої доби у традиційному українському весіллі виявляються у обрядодіях і текстах пісень через систему весільних чинів, таких як князь, княгиня, король, королівна, дружина, військо, бояри, дружби/дружини, свашки, хорунжий/маршалок, світилки, писарі, посли», «центральну роль у свиті молодої як оборонець і воївник відіграє її брат» та «певне реліктове навантаження у весільній драмі займають атрибути мілітарного спрямування – меч, шабля, булава, хоругва, прапор, маршалок» (С. 167-168).

Загальні «Висновки», що відтворюють комплексні результати проведеного дослідження, науково достовірні й виважені, представляють відповіді на поставлені дисертанткою завдання, ґрунтуються на використанні значної кількості фактологічного та теоретичного матеріалу. Підсумкові положення вирізняються ясністю й чіткістю.

Аналіз **публікацій** О. Галайчука засвідчив їхню відповідність (кількісну і якісну) вимогам до оприлюднення результатів кандидатської дисертації. Зокрема, серед загальної кількості робіт (7 одноосібних наукових праць) 4 статті – у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – в іноземному альманасі. Належну **апробацію** основних положень і результатів дослідження підтверджує виголошення їх на 5 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях і конгресах, а також звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів Львівського національного університету імені Івана Франка за 2013–2014 рр.

Автореферат дисертації адекватно відображає зміст і результати виконаної дослідницької роботи.

Зміст дисертації характеризує оригінальність і неповторність наведених відомостей, що відповідають спеціальності **10.01.07 – фольклористика**.

Підсумовуючи усе вищесказане, зазначимо, що, на наше переконання, є всі підстави класифікувати дисертаційну роботу пані Оксани як завершене ґрунтовне дослідження, що містить нові наукові положення, має вагоме теоретичне та практичне значення.

Однак, як і будь-яка оригінальна й новаторська праця, робота Оксани Галайчук викликає певні *зауважи дискусійного характеру*:

1. На с. 25 читаемо: «західне лицарство мало більш вироблену звичаєву організацію, аніж це було в князівській Русі». Просимо шановну пані Оксану прокоментувати це твердження, оскільки вагомий сегмент історії власне українських правових норм становить саме звичаєве право, що діяло навіть в умовах чинності іноземних законодавств і функціонування адміністративних апаратів тих держав, що поширювали в різні періоди свою владу на українські землі. Останнім часом широкої популярності набуває думка, що норми звичаєвого права на нашій землі склалися ще до утворення держави й ревно охоронялися різними родоплемінними органами та релігійними структурами. Тим паче, на нашу думку, ці норми регулювали поведінкові стратегії мілітарних чинів.
2. Аналізуючи записи текстів колядок М. Грушевського та В. Гнатюка, дисерантка розглядає фрагменти, в яких молода пані просить не будити її господаря, бо він «тепер приїхав з ярмарівочки, там вторгував ми невеликий торг...» та славна невіста виглядає свого пана господаренька з війни: «...бо мій синочок у *войну їздив, та у славні міста близько заміста. Ой бо він їздиу Львіу розбивати, Львіу розбивати, крам забирати. Та навіз мені дорогих краміу*» як такі, що підтверджують відзеркалення у зразках реліктів лицарства. Такий підхід викликає певні сумніви, оскільки, вважаємо, торгівля чи грабунок аж ніяк не суголосні ідеалам лицарства. Тому ставимо питання до дослідниці, чи ставить вона знак рівності між лицарським і мілітарним загалом, а чи такі твердження зумовлені іншими факторами?
3. Дослідницька інтрига, на нашу думку, полягає також в аналогічному потрактуванні дисеранткою рефлексій у весільних піснях на прадавні явища умикання та викупу нареченої. Такий евристичний підхід, вважаємо, теж засвідчує нерозмежування у підрозділах 5.3 та 5.4 концептів «військовий» та «лицарський», позаяк шанобливе ставлення і самовіддане служіння панні якраз є одним із домінантних принципів лицарства. Поставивши перед собою питання про нерівномірність висвітлення у роботі різних жанрів обрядового фольклору, самі ж і пояснимо його об'єктивними факторами: справді найбільшою мірою релікти лицарства виявляються саме в українських колядках, щедрівках та весільній драмі, однак привертає увагу той момент, що календарно-обрядовий пласт проаналізовано значно ширше, аніж родинно-обрядовий, в якому, окрім того, розглянутий також етнографічний контекст на

відміну від студіювання уснословесного зимового циклу. Постає питання, що спричинило такий алгоритм дослідження?

4. Дисертація написана грамотною українською мовою, однак деякі застереження викликало її формальне оформлення. Зокрема, впадає у вічі її надмірне членування на підрозділи; недотримання норм відступів при рубрикації; надто розгорнута цитатія у 4 розділі; вміщення в один блок прізвищ учених то лише з ініціалами, то із зазначенням повного імені тощо.

Проте вважаємо, що висловлені критичні зауваження та запитання не впливають на загальне позитивне враження від дисертаційної роботи, а можуть лише слугувати орієнтиром для подальших наукових пошуків О. Галайчук.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим нормам

Отже, все зазначене дає підстави стверджувати, що дисертація «Лицарство княжої доби в українському обрядовому фольклорі: мотиви та образи» за змістом, обсягом та оформленням відповідає вимогам, які встановлені у пункті 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27.07.2016) щодо кандидатських дисертацій, спеціальності 10.01.07 – фольклористика, профілю спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13, а її авторка, Оксана Галайчук, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри фольклористики
Інституту філології Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

О.В. Наумовська

Підпис Наумовської О.В. стверджую

Директор
Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Г. Ф. Семенюк

